

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research
Cilt: 13 Sayı: 71 Haziran 2020 & Volume: 13 Issue: 71 June 2020
www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

BİREYSELLEŞMENİN AİLE, EVLİLİK VE KADIN-ERKEK İLİŞKİLERİ ÜZERİNE ETKİSİNE DAİR*

ON THE EFFECT OF INDIVIDUALIZATION ON FAMILY, MARRIAGE AND MEN-WOMEN RELATIONS

Elif BAŞ**

Özet

Bireylerin yaşamlarında önemli bir yere sahip olan evlilik; kadınların ve erkeklerin hayatlarını birleştirmeleri, aile kurmaları ve akrabalık bağlarının oluşması açısından önemli toplumsal kurumlar arasındadır. Modernleşmeyle görülen bireysel davranışlar; başta aile olmak üzere, evlilik, kadın-erkek ilişkileri ekseninde irdelendiğinde bunlara dair niteliklerin modern öncesi dönemden ayrıldığına dair sonuçlarla karşılaşmaktadır. Evlilikte ve bireycilikte yaşanan dönüşümler modernliğin doğasına dair analizleri yansıtmaktadır. Duygusal yakınlık, bireycilik ve bağımsızlık genç insanların romantik aşk temelinde evlilik ilişkileri kurmalarını sağlayan bir zemin olarak görülür. Evlilik, ekonomik ilişkilerin kesişme noktası ve mahrem ilişkinin yaşandığı ortam olmaktan çıkıp bireyciliğin, romantik aşkın, kişisel arzu ve hazzın yükseldiği bir boyuta ulaşmıştır. Modernliğin sonuçları bağlamında ele alındığında ailenin, evliliğin alanı değişime uğramış mıdır, uğramış ise bu nasıl gerçekleşmiştir? Çalışma, bu ana araştırma sorusuna yanıt arama isteği ile biçimlenmiştir. Bu bağlamda, öncelikle konuyla ilişkili kavramlar arasında bulunan bireyselleşme yaklaşımı açıklanmış, bireyselleşme ile değişen aile yapısına vurgu yapılmış ve en sonunda da bireyselleşmenin aile üzerindeki etkisine değinilmiştir. Böylece teorik bir çerçeve çizilip literatürden de faydalanarak elde edilen bilgiler yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bireyselleşme, Aile, Evlilik, Değişim.

Abstract

Marriage, which is one of the main turning points of individuals lives; it is an important social institution in terms of uniting the lives of men and women and establishing family and kinship ties. Individual behaviors seen with modernization, when the marriage is examined in the axis of marriage, women-men relations, it is seen that the qualities of these differ from the pre-modern period. Transformations in marriage and individualism reflect analysis of the nature of modernity. Emotional closeness, individualism and independence are seen as a basis for young people to establish marriage relationships on the basis of romantic love. Marriage has ceased to be an intersection of economic relations and an environment of intimate relationship, and has reached a level where individualism, romantic love, personal desire and pleasure are rising. Considering the result of modernity, is the area of the family and marriage changed, if so, how did this happen? The study was shaped by the desire to answer this main research question. In this context, the individualization approach, which is among the concepts related to the subject, has been explained, emphasis has been given to the changing family structure with individualization and finally, the effect of individualization on the family has been mentioned. Thus, a theoretical framework was drawn and the information obtained by making use of the literature was interpreted.

Keywords: Individualization, Family, Marriage, Change.

* Bu çalışma, yazarın "Modernleşme Sürecinde Evliliğin Kuşaklararası Dönüşümü: İzmir Örneği" (2019) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, elifbas@ktu.edu.tr

Giriş

Tarihsel süreç içerisinde değişen toplumsal koşullar nedeniyle ailenin hem yapısında hem de işlevlerinde farklılıklar gözlenmiştir. Bundan dolayı ailede meydana gelen dönüşümü açıklayabilmek için öncelikle ailenin tanımına bakmak gerekmektedir. Sosyoloji Sözlüğü'nde aile; "kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla birbirine bağlı olan insanlardan oluşmuş, mahrem ilişkilerle örülü grup olarak tanımlanmıştır" (Marshall, 2005, 6). Aynı zamanda Gökçe'nin (1990, 207) belirttiği gibi "aile, üyeleri arasındaki ilişkiler yönünden grup tanımı içine yerleştirebildiği gibi sosyal hayatın ana şekillerinden biri olması bakımından topluluk ve örgüt, birliğin yürütülmesinde başvurulan sistemleştirilmiş kurallar yönünden kurum ve toplumsal hayatın içindeki temel unsurlardan" biridir. Sayın (1990, 2) için ise aile "biyolojik ilişkiler sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk defa ortaya çıktığı karşılıklı ilişkilerin belirli kurallara bağlandığı, toplumda oluşan özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birimdir."

Evlilik ise bilinen tüm insan topluluklarında bulunan evrensel kurumlardan biridir. Ancak, evliliğin evrensel olarak kabul edilen tek bir tanımı yoktur, çünkü aile sürekli olarak evrim geçirir ve ailenin kısmen de olsa birçok özelliği gruplara ve kültürlere göre değişir. Bu açıdan her evlilik bir resim ya da bir kar tanesi gibi eşsiz olarak görülebilir (Blankenhorn, 2009, 11). Heteroseksüel evliliklerde iki kişi evlendiğinde, birbirlerine akraba olurlar; ancak evlilik bağı, akrabaları da birbirine bağlar. Anne babalar, erkek ve kız kardeşler ve öteki akrabalar, evlilik yoluyla eşin de akrabaları haline gelirler. Evlilik sadece cinsel birleşmeden ibaret olmayıp, hem kanuni hem de dinsel bir kuruluştur (Russell, 2013, 91).

Aile birlikteliğinin sürekliliğini kazandıran evlilik, çok farklı şekillerde tanımlanmış, ancak çağdaş toplumlarda evlilik genel itibariyle iki kişinin medeni hukuka dayanarak bir araya gelmesi olarak açıklanmıştır. "Modern öncesi Avrupa'da evlilikler çoğunlukla karşılıklı cinsel çekim temelinde değil, ekonomik şartlara dayalı olarak yapılmaktaydı. Yoksullar arasında evlilik, tarımsal işgücünü düzenlemenin bir yöntemi olmuştur" (Giddens, 2014, 44). Luhmann'a göre (1995, 219), evlilik 18. Yüzyıla kadar toplumsal tabakalaşmayı pekiştiren bir kurum olmuş, kadın ve erkeğin ait oldukları sınıf ve sahip oldukları ünvan, ailelerin müdahil olduğu eş seçiminde etkili olmuştur. 18. Yüzyıldan sonra evliliğe eklenen "aşk" duygusuyla toplumsal farklılıkları aşan, bireysel karara dayanan, bir beraberlik safhasına ulaşmıştır. Tarih boyunca evlilik hemen hemen her toplumda aileler arasında birliktelik oluşturmuş, zamanla da toplumsal, siyasal, ekonomik olaylar sonucunda da bir dönüşüm yaşamıştır. Evliliğin işlevlerinde, niteliğinde ve türlerinde farklılıklar gözlenmiştir. Evlilikler bireysel doyumdan çok toplumsal ve ekonomik üretim amacıyla gerçekleştirilmiştir. Aşk evliliği, bireyin ailelerine karşı radikal bir karşı çıkış niteliğindedir. Amerika'daki evlilikleri inceleyen Cherlin de (2004) yıllar içinde evliliğe bakış açısının değiştiğini, evliliğin bir kurum olarak görülmesinin terk edildiğini ve yeni bir evlilik anlayışının geliştiğini vurgulamaktadır. 1950'li yıllarda evliliği bir kurum olarak gören anlayış, 1960'larda hayat arkadaşlığına dönüşmüştür. Sonraki süreçte ise bireylerin yakın ilişki kurdukları karşılıklı iletişim ve duygusal paylaşımlar yoluyla bağımsız bireyler olarak gerçekleşen birliktelikler evliliğin yenilenen çehresini oluşturmaktaydı. Cherlin'e (2004) göre evlilik bir statü sembolü ve başarı olarak anlaşılma ve evlendikten sonra bireylerin başarılarını daha da arttırdıkları düşünülmektedir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren günümüze kadar kentleşme, sanayileşme, kadınların iş yaşamına katılımlarının giderek artması, eğitim seviyesinin yükselmesi, feminist akımların etkisiyle literatürde evlilikte kadın erkek eşitliğinin sağlanması ve aile içerisinde toplumsal cinsiyet rollerinin dağılımı konuları daha fazla ele alınmaya başlamıştır.

Modern topluma geçiş sürecinde evlilik ve aile kurumundaki dönüşüm farklı alanlarda kendisini göstermiştir. Eskinin *çalışma topluluğu* giderek *duygu topluluğu* karakteri kazanmıştır. Burjuva ailesinin ortaya çıkmasıyla birlikte "aile içi alanların duygusal olarak doldurulması", bugünkü modern aile imgesinin belirleyici unsuru olan bireysellik ve mahremiyetin oluşturulmasıyla sonuçlanmıştır (Beck ve Beck Gernsheim, 2012, 97). Aşk ve evliliği birleştiren modern duygusal örüntülerle aşkın geleneksel kavrayışını ayırt eden en önemli fark, bu noktada ortaya çıkmaktadır. Modern duygusallık anlayışı, aşkı toplumun birliğine karşı girilmiş bir eylem olarak algılamamaktadır. Bunun aksine, toplumsal huzur ve barış için gerekli olan aile mutluluğunun temeli olarak öne çıkartılır. Çünkü aşk ve evliliğin bir arada olması gerektiği fikri ve biriyle evlenebilmek için önce sevginin olması anlayışı modernlikle birlikte oluşmaya başlamıştır (Aytaç, 2015, 155). Ancak geleneksel toplumlarda evlilik kadınıla erkek arasındaki ilişkide aşkın ön plana çıkmasından ziyade üremenin toplumsal bağlamda meşrulaştırılmasıyla kabul görmektedir. Bu anlamda geleneksel toplumlarda evlilik duygusallıktan uzak, belli fonksiyonların yerine getirildiği, özerklik barındırmayan bir müesseseye karşılık gelmektedir. Modernizmin başlangıcında sadece erkeklerle sınırlı kalan geleneksel ilişki bağlarının çözülmesi, 19. Yüzyılın sonundan, aslında 1960'lardan itibaren kadınlar

için hissedilir hale gelmiştir. Eğitim alanında 1960'lı yıllarda kadınlarla erkekler arasındaki fırsat eşitliği teknik olarak hemen hemen sağlanmış oldu. Çalışma durumunda da dönüşüm yaşandı, çalışma hayatı artık giderek daha fazla sayıda kadın için sadece bir ara dönem olmaktan çıktı. Bunlara ek olarak demografik değişimlerde gözlemlenmeye başlamıştır. Modernizmin başlangıcından bu yana doğumda yaşam beklentisi artmış ve 20. Yüzyılın sonlarına doğru seviye daha da artmıştır. Toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadının koşulsuz görevi sayılan bakım hizmetlerini gerçekleştirme de farklılığa uğrayan görevler arasındadır. Babanın da katılımı sonucunda ortaya çıkan yeni ebeveynlik stratejileri eşle paylaşılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte ailenin genç üyelerine bakma işlevi, bürokratik kurumlara aktarılmaya başlanmıştır. Böylece kadınlar, eğitim, meslek, aile, kanun vs. alanlarında meydana gelen dönüşümler sayesinde aile bağlarından kısmen kurtuldular, ekonomik bağımsızlıklarını kazanıp daha özgür bir hayat sürmeye başladılar. Bu tür değişimlerin öznel bağlantısı, kadınların bugün giderek artan ölçülerde, artık sadece aileyle ilgili değil, kendileriyle de ilgili beklentiler, arzular, hayat planları geliştirmeleri olmuştur. Kadınlar öncelikle, ekonomik anlamda, kendi hayat güvencelerini planlamak zorundadırlar; bir erkek olmadan da yaşamlarını sürdürebilecekleri bir alan oluşturmaları gerekmektedir (Beck ve Beck-Gernsheim, 2012, 119).

1.Modernleşmenin Bir Görünümü Olarak Bireyselleşme

Bireycilik kavramının ilk kullanımları, Fransızca biçimiyle "individualisme", Fransız Devrimi'ne ve onun iddialı kaynağı Aydınlanma düşüncesine karşı duyulan genel Avrupa tepkisinden ortaya çıktı (Lukes, 2006, 13). 18. Yüzyılda Aydınlanma düşünürleri, herkesin akılcı temelde bulunduğu bir dünya tasavvur ediyorlardı. Aydınlanma düşüncesinin etkisiyle burjuvazi birey hakkında yeni bir bakış açısı geliştirdi ve bunun adına bireycilik dendi. "Bireycilik, her insanı kendi başına bir kişilik olarak telakki eden ve bireysel kimliğin kolektif kimliğe indirgenemeyeceğini ileri süren bir düşüncedir." Bu tanıma göre bireylerin doğuştan ne oldukları değil, yaşamda neyi başardıkları önemlidir. Kısacası, bireycilik anlayışında, bireylerin kendi kaderlerini kendilerinin biçimlendireceğine yönelik bir görüş birliğine varılmıştır (Loo ve Reijen, 2006, 169).

19. Yüzyılda Fransız Alexis de Tocqueville'e göre, bireylerin toplum yaşamından kayıtsızca elini eteğini çekerek özel alana çekilmesine, birbirlerinden yalıtılmasına ve toplumsal bağların zayıflamasına önayak olan bireycilik, demokrasinin doğal sonucuydu. Daha özgül anlamda "bireycilik, koca toplumu kendi başına bırakarak, "her yurttaşı benzerlerinin yığından ayrılmaya ve insanı kendisiyle ailesi ve arkadaşları arasına mesafe koymaya iten derin ve sessiz bir duygudur" (Lukes, 2006, 23). Bireycilik Reforma, Rönesansa, Aydınlanmaya, Devrime, aristokrasinin çöküşüne veya Kiliseye, geleneksel dine, Sanayi Devrimine, kapitalizmin ya da demokrasinin gelişmesine bağlanmış ancak onu bir kötülük ve toplumsal birliğe yönelik bir tehdit olarak görme durumu da yaşanmıştır. Fransız düşüncesinde "individualisme"nin rolü kısmen de olsa Devrim zamanındaki "bireyci" yaşamının gerçek başarısıyla, toplumdaki ara grup ve toplulukların elenmesiyle, ülkenin daha sonraki siyasal ve yönetsel merkezleşmesiyle ilgiliydi (Lukes, 2006, 24). 21. Yüzyılda modern insanın özgürleşmeye, özel yaşamına, kişisel gelişimine daha çok önem verdiği, kararlarını alırken başkalarına daha az danıştığı görülmektedir. Bireyselleşme sürecini ifade etmek için Loo ve Reijen'in (2006, 164) kullanmış olduğu kavramların başında "enformelleşme", "özelleştirme", "kişiselleştirme", "mahremleşme" veya "psikolojikleşme" yer almaktadır. Bütün bu kavramlar genel olarak bireyselleşme sürecine işaret eder.

Bireyciliğin izlerine, Batı düşüncesinde, politik ve ekonomik geçmişte, dinsel tarihte ve psikolojinin tarihçesinde rastlanır. Antik Yunan ve Ortaçağ Avrupası'na kadar uzanan bir geçmişi vardır. Bireycilik Avrupa'nın sosyal ve düşünce tarihine damgasını vurmuştur. "20. Yüzyılda sosyoloji ve antropolojide bireycilik-toplulukçuluk ayrışması, Parsons'ın yazılarında geçen 'benliğe yönelme' ya da 'topluluğa yönelme' kavramlarında ve Kluckhohn ve Strodtbeck'in 'özel çıkarları takip' ve 'topluluğun ortak çıkarlarını takip' görüşlerinde" ifade edilmiştir (Kağıtçıbaşı, 2010, 139). Modernliğin sebep olduğu hızlı dönüşümler hem bireyleri hem de toplumları etkilemiş, onlarda silinmeyecek izler bırakmıştır. Çünkü 20. Yüzyıl siyasal, ekonomik, toplumsal anlamda önceki yüzyıllarla karşılaştırılamayacak derecede farklılık arz etmektedir. Bu dönem, düşünürler tarafından *ağ toplumu*, *risk toplumu*, *sanayi sonrası toplum*, *postmodern toplum* gibi adlandırmalarla tanımlanmıştır. Tanımlamalar yapılırken modernliğe yönelik bakış açıları hem içerik hem de biçimsel açıdan birbirinin benzeri olmayan unsurları kapsamıştır. 20.Yüzyıl boyunca ve 21. Yüzyılın başlarında modernliğin bittiğini savunanlar olduğu gibi (Baudrillard, Lyotard), modernliğin devamını yaşadığımızı yönelik görüşler bildirenler de mevcuttur (Beck, Giddens). Aynı zamanda bireysellik, modern dönemle ilişkilendirilen ve bu dönemde önemli hale gelen kavramlar arasındadır. 20. Yüzyılın başlarında dönemin öncü sosyologlarından olan Marx, Weber ve Simmel'in bireysellik alanında çalışmaları

bulunmaktadır. Sonrasında Bauman, Giddens, Beck gibi pek çok düşünür modernlik bağlamında bireyselliğe ilişkin düşüncelerini ifade etmişlerdir. Bugünkü modernliği daha başka ve daha ileri bir aşama şeklinde görüp, modernliğin etkileri üzerinde klasik düşünürlerden farklı söylemler üreterek süreci açıklama girişiminde bulunmuş, önemli görüşler ortaya sermişlerdir.

2.Aile Yapısındaki Değişim

Kente göç eden bireylerin toplumsal boyutta dönüşüme neden olması sosyo-ekonomik ve kültürel alanlarda farklı sonuçlarla karşılaşılmasına yol açmıştır. Tarımda makineleşmenin gerçekleşmesi, hizmet sektöründe yoğunluğun artması, demografik bağlamda nüfusun kentlerde yaşamaya başlaması görülen değişimler arasında sıralanırken, bu dönüşümden toplumun birçok katmanı etkilenmiştir ve bunların başında da aile yer almıştır. Aile içinde ve aile üyeleri arasındaki ilişkilerde farklılaşmaların yaşanması kaçınılmaz bir duruma işaret eder. Çalışmanın bu bölümünde önceden yapılmış çalışmaların ışığında Türkiye'de ailede görülen değişime odaklanılmış sonrasında bireyselleşmenin aile üzerindeki etkisine değinilmiştir. Araştırmanın konusu kapsamında toplumsal düzenin belirtilen yaklaşımla ilgili hangi yönlerden benzerlik ve farklılık taşıdığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Aile ile ilgili çalışmalarda ailenin değişimi genellikle kentleşme, sanayileşme ve kapitalistleşme süreci içinde ele alınmakta ve kırsal kesimdeki değişimler üzerinde az durularak açıklama girişimleri olmuştur. Bu çalışmalarda ailenin kentleşme, sanayileşme süreçlerinden etkilendiği, bu etkileşim sonucunda da ailenin yapısında ve işlevlerinde değişimin yaşandığı öne sürülmüştür (Parsons, 1959). Yapısal-işlevselci yaklaşım, "belirli aile biçimlerinin belirli işlevleri yerine getirdiğini ve bu işlevlerin ailenin içinde bulunduğu toplum tipine uygun olduğunu göstermeye çalışmıştır. Bu görüşün üzerinde durduğu aile tipleri, başlıca ataerkil geniş aile ve çağdaş çekirdek aile" şeklinde ikiye ayrılabilir (Kandiyoti, 1984, 17).

Kapitalizmin gelişmesi ile emeğin satılabilir bir meta haline gelmesi ekonomide "emeğin özgürleşmesi" olarak adlandırılmaktadır (Boratav, 1980). Ancak ekonomik anlamda kullanılan bu kavramı ailenin değişimi alanında incelediğimizde onun yerine "emeğin aileden özgürleşmesi" (Özbay, 2015, 35) şeklinde kullanmanın daha anlamlı olacağını öne sürenler de olmuştur. Böylece daha öncesinde kendi ailesi için çalışan aile üyeleri, kapitalist ekonomik sistemin yaygınlık kazanmasıyla ailenin dışında çalışmaya başlayarak emeklerinin dışarıya satılabileceği bir yapıya bürünmüştür. Özetle, tarım kesiminde kapitalizm öncesi dönemde kendine yeterli ve bağımsız bir ekonomik birim olarak feodal toplum yapısı ile "olumlu" bir uyum içinde olan aile, kapitalistleşme süreci içinde değişime zorlanmıştır (Özbay, 2015, 40). Türkiye'de tarımsal yapının dönüşümü 1950 sonrasında gözle görülür hale gelmekte, bu dönüşüm süreci aileyi ve işlevlerini de çeşitli yönlerden etkilemektedir. Kapitalizm öncesi toplumlarda aile, bireylerin fizyolojik, toplumsal ve psikolojik tüm gereksinimlerini karşılayan, toplum açısından üretim, üreme, ailenin ve toplumun yeniden üretilmesini sağlayan tek ve bağımsız bir kurumdu. Aile, birey ile toplum arasındaki ilişkileri düzenleyen, sürdüren ve denetleyen bir kurum olarak işlev görür ve bu rolünden dolayı toplumun temeli ve vazgeçilmez bir unsuru olmuştur (Özbay, 2015, 31-33).

1960'lı yıllara kadar aile ve hane yapısı hakkında yapılan çalışmalar birkaç köy monografisiyle sınırlı kalmıştır (Berkes, 1942; Boran, 1945; Yasa, 1953). 1940'larda ve 1950'lerin başında yayımlanan bu çalışmalarda Türkiye'deki köylerde hanelerin geniş aile hayatının hakim olduğu görüşü egemendi. Berkes'in 1942 yılında Ankara'nın köylerinde yaptığı çalışmasında haneler üç kuşağın oluşturduğu ataerkil geniş ailelerden meydana gelmekteydi. Çocuklar ancak evlenerek baba evinden ayrılmaktaydılar. Hane, babanın ölümüne kadar oğulların evlenmesi ve torunların doğmasıyla giderek büyümekteydi. (Berkes, 1942, 122). İncelenen köylerde patriyarkal ilişkiler mevcuttu. Babanın otoritesi devam ederek ekonomik güç babanın elindeydi ve oğul babaya tabiydi. Baba sağ olduğu müddetçe haneye hükmederdi (Berkes, 1942, 129). Türkiye'de yaşanan kalkınma sürecinde aile yapısında ortaya çıkan değişimleri belirleyen en önemli gösterge, 1950'li yıllarda endüstriyel üretimin artması ve tarımsal üretimin teknolojik aletlerle yapılmasıyla birlikte hızlanma eğilimi gösteren kırdan kente göç olgusudur (Dedeoğlu, 2000, 154). Aile yapısında görülen değişim ortaya koyabilmek için Türkiye'deki ekonomik kalkınma ile toprak veya mülk sahipliğini ayrıntılı bir şekilde incelemek gerekmektedir (Özbay, 2015; Duben, 2012; Timur, 1972). Serim Timur'un 1968'de Türkiye genelinde 4500 haneyi kapsayan araştırmasında kırsal bölgelerde yaşayan geniş ailelerin oranını yüzde 25,4; üç büyük metropoldeki oranı ise yüzde 4,6 olarak tespit etmiştir. Geniş aile oranının hem kırsal bölgeler de hem de kentsel alanlarda sanıldığı kadar yüksek olmadığı Timur'un çalışmasında görülmektedir. Kırsal bölgelerdeki çekirdek aile oranı yüzde 55,4 iken, büyük şehirlerdeki çekirdek aile oranı ise yüzde 67, 9'dur (Timur, 1972, 31). On dönümden az toprağa sahip olan ailelerin yüzde 59'u çekirdek aile iken, toprak büyüklüğü arttıkça çekirdek aile oranlarının da giderek azaldığı ve yüz dönümden

fazla topraklı ailelerin yalnız yüzde 23'ünün çekirdek aile olduğu belirtilmektedir. Sahip olunan arazinin büyüklüğü değiştikçe, hane türünde de farklılıklar görülmektedir (Timur, 1972, 57).

Tekeli de (1978) yapmış olduğu araştırmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Köydeki toprak mülkiyetinin farklılaşmasına paralel olarak aile yapısı da değişmektedir. Türkiye kırsalında çekirdek ailelerin oldukça yaygın hale geldiği görülür. Türkiye köylerinde geniş aile ancak büyük işletme sahiplerinde kalmıştır. İşletme büyüklükleri ile aile büyüklükleri arasında yüksek bir bağlantı bulunmaktadır. 150 dönümden büyük işletmelerde ataerkil geniş aile (8.3 kişi), 140-150 dönüm arasındaki işletmelerde geçici geniş aile (6.4 kişi), 40 dönümden küçük işletmelerde çekirdek aile (4.9 kişi) büyüklüğünde düşülmektedir (Tekeli, 2016, 88).

Kıray'ın (1982, 152) Çukurova'nın köylerinde yaptığı çalışmada da kırsal bölgelerde yaşayan ailelerin çoğunluğu çekirdek aileden oluşmaktaydı. Ailelerin daha çok toprağa sahip olduğu köylerde baba ve oğullar beraber çalışmaktaydı. Toprak sahibi olan yaşlı kuşağın genç kuşak üzerinde ekonomik açıdan bir hegemonyası bulunmaktaydı. Daha fazla toprak sahibi olan kırsal yerleşmelerde gençlerin ekonomik bağımsızlıkları daha az görülmektedir (Kıray, 1982, 152). Tarımdaki gelişmeler aile yapısında farklılıklara ve değişimlere yol açmıştır. Aile bu gelişmelere direnmekten ziyade uyum sağlayabilen en önemli kurumlar arasındadır. Kıray için aile, sosyal yapıdaki başlıca tampon kurumdur. Eğer aile içerisinde servet daha iyi dağıtılır, sosyal güvenlik önlemleri alınır, kamu hizmetleri kırsal bölgelere yayılırsa o zaman kırsal bölgede yaşayanlar için çatışma durumları gözlemlenmez. Türkiye'de yapılan çalışmalar göstermektedir ki toprağı işleme biçimleri ile ailenin büyüklüğü arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ailenin sahip olduğu toprak büyüklüğü arttıkça, ataerkil geniş aile biçiminde yaşayanların oranı da artmaktadır; sahip olduğu toprak büyüklüğü azaldıkça çekirdek aile biçiminde yaşayanların oranı da azalmaktadır.

Duben'e göre kapitalizm öncesi Türkiye'de haneler genel olarak basit bir yapı göstermekte ve çekirdek ailelerden oluşmaktaydı. Normlar ataerkil geniş aileden yana olsa bile, demografik faktörlerden başka faktörler de hanelerin çoğunluğunun basit ailelerden oluşmasına katkıda bulunmaktaydı. Duben ve Behar, 1905 yılının tahrir defterlerini inceleyerek 20. Yüzyıl başında İstanbul'da hakim olan hane yapısına ilişkin önemli sonuçlara varmışlardır. Bu araştırmaya göre, ölümlülük düzeyinin daha düşük olduğu İstanbul'da bile çok aileli hanelere fazla rastlanılmamaktaydı sadece yüksek gelirli ailelerde görülmekteydi (Duben ve Behar, 2014, 76). Kapitalizm öncesi dönemde yüksek ölümlülük hızı ile kendine yeterli ekonomi, hem geniş aile normlarının tutunmasını sağlamış hem de çekirdek ailenin yüksek bir orana sahip olmasında önemli bir rol oynamıştır (Özbay, 2015, 84). Böylece kapitalizm öncesi Türkiye'de kırsal nüfusun, geniş aile hanelerinde, kentsel nüfusun ise giderek Batı'daki aile biçimine benzeyen çekirdek aile hanelerinde yaşadığı yolundaki mit çürütülmüştür. Duben, 1970'li ve 1980'li yıllarda yapılan çalışmalardan yola çıkarak yaygın olan kanaatin tersine, en az 140 yıldır Türkiye'nin kırsal bölgelerinde yaygın olan hane türünün geniş aile hanesi değil, çekirdek aile hanesi olduğunu belgelemiştir (Duben, 2012, 67-76).

Benzer düşüncüyü savunanlardan biri de İngiltere'de Cambridge Grubu'nun başında bulunan Peter Laslett'dir (2001). O, İngiltere'de bilinenin aksine geniş aile biçiminin yaygın bir tip olmadığını; evlilik oranları, doğurganlık, hane büyüklüğü gibi çeşitli kategorilerden oluştuğunu demografik verilerle ortaya sermiştir. Peter Laslett ve meslektaşları, yapmış oldukları çalışmalarda Batı'nın belli bölümlerinde sınırlı kapitalizmin ilk ortaya çıktığı büyük merkezlerde, çekirdek aile hanelerinin geçmişinin, sanayi devrimi öncesine, 17. Yüzyıla, hatta daha da eski tarihlere dayandığı çok sayıda veri toplamışlardır (Duben, 2012, 80). Geniş ailenin Batı toplumunda tek aile tipi olmadığını, aynı zamanda egemen bir aile tipi de olmadığını altını çizmişlerdir. Hatta çekirdek ailenin 13. Yüzyıldan önce meydana çıktığını, sanayi devriminden önce de en yaygın aile tipi olarak varlığını sürdürdüğünü elde ettikleri verilerle kanıtlamıştır (Laslett, 2001, 282). Aile tarihçisi Goody'nin (2004, 6-7) çalışmaları da Laslett'in düşüncelerini destekler niteliktedir. İlk olarak, tarihte temel ya da çekirdek ailenin önemli olmadığı hiçbir insan topluluğunun bulunmadığını ve bu ailelerin birlikte yaşayan topluluklardan oluştuğunu öne sürmüştür. Sonrasında ailenin yasal bağlamda tekeşli olmadığı durumlarda bile tek eşli olduğunu, ebeveynler aracılığıyla ortak kan ilişkilerinin kabul edildiğini belirtmiştir. Son olarak da anne ve çocuk arasındaki ilişkinin duygusal bağlamda önemli olduğunu çekirdek ailenin kapitalizm bir yana Avrupa tarafından keşfedildiğine ilişkin ciddi bir kanıtın olmadığını da iddia etmiştir.

Bunun yanında, Türkiye'de yapılan bazı çalışmalar çekirdek ailenin yaygınlaşmasını geleneksel kırsal toplumdaki modern sanayi toplumuna geçişin yaşanmasıyla açıklamıştır. Kongar'ın 1972 yılında yayınladığı *İzmir'de Kentsel Aile* çalışması buna örnek olarak gösterilebilir. Kırdan kente göç ile geniş aileden çekirdek aileye doğru bir dönüşüm yaşandığını ve bu değişimin Kongar (1972, 65) tarafından modernlik göstergesi olarak kabul edildiği bilinmektedir. Çalışmanın sonuçlarına göre; geleneksel toplumlarda, geleneksel geniş aile yapısı bulunurken, bu ailede karı koca ve çocuklardan meydana gelen çekirdek ailenin

hem kuşak üzerinde hem de kardeşler çizgisi üzerinde genişlemiş şekli görülür. Sanayileşme düzeyi yükseldikçe ailenin genişleme niteliği kaybolmakta yalnızca kuşak üzerinden genişleme yaşanmaya devam etmektedir (Kongar, 1972, 135).

Türkiye'deki aileyi inceleyenlerin birçoğu için çekirdek ailelerden meydana gelen hanelerin oranı en önemli sorun olmuştur. Timur'un (1972) çalışmasında Türkiye'deki hanelerin yaklaşık %60'ının çekirdek hane olduğu tespit edilmiştir. Ama bazı araştırmacılar için de çekirdek aile oranlarının yüksekliği bir "modernlik" göstergesi olarak kabul edilmiştir (Kongar, 1972). Gelecekte hane ve aile yapısı değişimlerinde yaygın olarak kullanılan "geleneksel-modern" ikilemi Özbay'ın (2015, 106) deyişiyle artık terk edilmeli ve hane yapıları işgücü hareketleriyle ve geçim stratejileriyle bağlantılı olarak ele alınmalıdır. Modernleşme karşısında aile konusunda yapılan araştırmalarda benzer olmayan görüşler ortaya konmaya çalışılmıştır. Bazı yaklaşımlar yapısal işlevselciler gibi tek-doğrusallı değişimi öngörmekteyken, bazıları ise demografik yapıya bağlı olarak açıklamada bulunmuşlardır (Laslett, 2001; Timur, 1972; Duben, 2012; Behar ve Duben, 2014). Bunların yanında Vergin'in (1990, 319) belirttiği gibi kırsal ve kentsel aile yapısında görülen bu değişiklikleri açıklarken tek boyutlu bir yaklaşım ya da evrimci tezler yerine mevcut durumları açıklayabilecek nitelikte bir "farklılaşmalı değişim" modeline ihtiyaç vardır.

Sonuç olarak Türkiye ailede meydana gelen değişimin Batılı ülkelerden farklı olarak bir seyir izlediği söylenebilir. Türkiye'deki aile yapısına ilişkin önemli bulgulardan biri çekirdek aile ve diğer aile türlerinin artmasına karşılık geniş ailenin yaygınlığının az olmasıdır. Ailenin işlevlerinde meydana gelen değişim kapitalist ekonomik gelişme düzeyiyle açıklanmaktadır.

3. Bireyselleşmenin Değişen Aile Yapısı Üzerine Etkisi

Bireyselleşme sürecinin oluşmasında etki eden faktörlerin başında emek piyasası, eğitim, mobilizasyon, kariyer planlaması yer almakla birlikte bütün bunlar, günümüz ailesinde iki kat, üç kat daha fazla hissedilmektedir (Beck ve Beck-Gernsheim, 2012, 63). Bu etkiler toplumsal yapıda değişimlerin meydana gelmesine yol açmakta ve aile kurumuna da yansımaktadır. Çünkü ailenin toplumda ekonomik, eğitim, din, siyaset gibi pek çok kurumla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkisi bulunmakta ve bu da ailede hissedilir bir etkiye yol açmaktadır. Modern dünyayla toplumsal yaşamın her alanına nüfuz eden dönüşümler aile kurumunun da yeni biçimler kazanmasına yol açarak hem bazı işlevlerini kaybetmesine hem de yeni işlevler kazanmasına neden olmaktadır. Bireyselleşmenin giderek artması, aile ve evlilik ilişkilerinin yeni biçimler kazanması, toplumun uğradığı dönüşümlerin sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Becker (1991), kadınların evde erkeklerden nispeten daha üretken olduğunu ve bu erkeklerin işgücü piyasasında kadınlara göre nispeten daha üretken olduğunu (yani daha yüksek ücret alabileceklerini) varsaymıştır. Kadınların ve erkeklerin evlilik yoluyla erkeklerin işgücü piyasası çalışmalarını arttırabileceğini ve kadınlarında ev işleri alışverişinde bulunarak hizmetlerini arttırabileceğini savunmuştur. Uzmanlaşma modeli, günümüzde daha düşük işgücü piyasası potansiyeline sahip kadınların evlenme olasılıklarının daha yüksek olacağını öngörmektedir, çünkü bir kadın kocası üzerinden ekonomik bir kazanca ulaşacaktır. Ancak, son yıllarda ABD ve Kanada'da daha düşük eğitim seviyesinde (ve dolayısıyla daha düşük işgücü piyasası potansiyeline sahip olan) kadınların daha az evlendiğini gösteren çok sayıda çalışmayı da gözler önüne sermektedir.

Cherlin'e (2004, 853) göre bir yandan neslin devamını sağlamanın bir aracı olarak görülen evlilik, diğer yandan bireysel gelişime katkı sağlayan ve çiftlerin kendi benlik ve duygularını ifade etme konusunda kendilerini gerçekleştirmelerine olanak sağlayan kurumların arasında yer almaktadır. Böylece sınıf, din gibi toplumsal hayatta egemen olan geleneksel kimliği oluşturan kurumların etkisinde kırılmalar yaşanırken, bireylerin yakın ilişkiler kurmalarına yol açan duyguları ve benlikleri kimliklerinin inşa edilmesinde merkezi bir role oturtmuştur.

Yaşanan hızlı değişimin devamında yeni paradigmlar, yeni kavramlar ve yaklaşımlar ortaya çıkmaya başlamıştır. 1980'lerden sonra genel olarak aile kurumunda, evlilik anlayışında, ilk evlenme yaşının yükselmesi, evlilik oranlarında görülen azalma, boşanma oranlarında artışın olması, doğurganlık oranlarının azalması gibi yaşanan dönüşümlerle geleneksel ailenin çözülmeye başlaması, bunun yanında kadının işgücüne katılım oranlarının artması, ekonomik bağımsızlığın kazanılmasıyla aileye alternatif yeni yaşam biçimleri daha görünür olmaya başlamıştır (Cherlin, 2004: 849; Scott, 2006: 3; Irwin, 2000: 9). Bu bağlamda İkinci Demografik Geçiş Kuramı'nın iddialarından sayılan ilk evlenme yaşının yükselmesine dair değişimin yaşanması bireyin sahip olduğu kaynaklar ve karar verme süreçlerine katılımına ilişkin ipuçları sunmaktadır. İlk evlenme yaşı düştükçe bireylerin eğitim, meslek ve gelir gibi kaynaklara sahip olma

ve/veya ulaşma ihtimalleri düşmektedir. Ayrıca, bireylerin eğitim, gelir seviyesi yükseldikçe ilk evlenme yaşı artmaktadır (Beşpınar ve Beşpınar, 2017, 118). Türkiye’de ilk evlenme yaşına ilişkin TÜİK verilerine bakıldığında, 2001’den itibaren Türkiye’nin genelinde ortalama ilk evlenme yaşının hem kadın hem de erkek için yükseldiği görülmektedir. Türkiye genelinde 2001 yılında erkekler için ilk evlenme yaşı 26 iken, bu oran kadınlar için 22.7’dir. Türkiye Aile Yapısı Araştırması (2011) verilerine göre ise ilk evliliklerin yarısından fazlası (%57) 18-24 yaş aralığında gerçekleşmiştir. Hem kadın (%60) hem de erkeklerin (%54) çoğu ilk evliliklerini 18-24 yaş aralığında yapmıştır. Ayrıca 18 yaşından küçük evlilikler de %17’lik bir oranla azımsanmayacak durumdadır. Kadınların dörtte birinden fazlası %28’lik bir oranla 18 yaşından önce evlenmiştir.

21. Yüzyılda eskiden egemen olan geleneksel evlilik biçimlerinin yaşanması tamamen mümkün olmasa da evlilik halen bireyler için önemli ve sembolik bir değeri temsil etmektedir. Evlilik günümüzde kabuk değiştirerek, bireyler arası romantik ilişkinin yaşanmasında olmazsa olmazlar arasındadır (Cherlin, 2004, 858). Sosyal normların zayıflaması, bireylerin hem kendi eylemlerini hem de başkalarının eylemlerini sorgulamaya gerek duymadan hayatlarını yaşamasına olanak sağlamıştır. Böylece bireyler nasıl davranacakları konusunda sıkı bir şekilde normlara bağlı kalmaksızın bağımsız hareket edebilmişlerdir. Goode (2003, 20) ise en yaşlılardan gençlere doğru ailenin kuşaklararası devam eden geleneksel kontrol bağlarının zayıfladığını üç nedene dayandırarak açıklamaktadır. “İlk olarak yeni düzende bireyler yaşamlarını topraktan değil, işlerinden kazandıkları parayla sürdürmektedirler. İkincisi, bireyler aynı aileye mensup olsalar bile, birbirlerine karşı gösterdikleri rekabet sayesinde yaşamlarını kazanmaktadır. Son olarak yeni sistemde ücretler aileye değil, bireylere ödenmektedir”. Bu sosyo-ekonomik kurallar, sanayi öncesi toplumlarda geçerli olan kurallara aykırı olsa da, kademeli olarak zamanla yaygınlık kazanmıştır. Başta kurallar olmak üzere, aile büyükleri tarafından denetlenen ve kısıtlanan aile üyeleri bu kurallara ters düşen bazı kararlar ve eylemlerde bulunmuşlardır. Sonuç olarak Goode, söz konusu değişimler sonucunda dünyada aile içinde geleneksel kontrol bağlarının nasıl zayıfladığını ve bireyin kendisini saran otorite bağlarından nasıl sıyrıldığını açıklamaya çalışmıştır. Bu geleneksel anlamda yaşanan değişimde, bireylerin bağımsız eylemlerinin kapsamını arttırmış olsa da, çoğu kez modern bireylerin geleneksel toplumdaki insanlardan daha güçsüz olduğu görüşü de yaygınlık kazanmıştır.

Aile ve evlilik alanlarında bireyselleşme süreçleri ve sekülerleşmenin, aile yaşamı kalıplarını değiştirdiği düşünülmektedir. Bireysel özerklik (individual autonomy) ve kendi kendini gerçekleştirme (self-fulfillment) öncelikli hale gelirken, kiliseye ve toplumsal normlara bağlı olan görev ve taahhütler ikinci plana atılmıştır. Erkeğin ailenin reisi olduğu ve kadının ev işleri ve çocuk bakımıyla uğraştığı geleneksel modelde görevler ve roller keskin hatlarla birbirinden ayrılmıştır. Ancak ilerleyen dönemde kadının özgürleşmesi, işgücüne katılımı, erkeklerin ve kadınların toplumsal cinsiyet rollerinde yaşanan değişim, devam eden serbestleşme ve yaşam biçimlerinin bireyselleştirilmesi bu sürecin göstergeleri arasındadır (Van de Kaa, 1987, 6). Hem bireyselleşme hem de sekülerleşme, toplumu modernleştirmenin önemli süreçlerindedir. “Modernleşme” hem geniş hem de çelişkili bir terimdir, ama genellikle çağdaş modern toplumun yapısını şekillendiren çeşitli gelişmeleri kucaklamaktadır. Akılcılaştırma, sanayileşme, şehirleşme, uzmanlaşma, farklılaşma gibi modernleşme süreçleri, geleneksel toplumu modern toplum haline gelme de kademeli fakat geri dönüşü olmayan koşullarla karşı karşıya getirmiştir.

Devamında ise 20. Yüzyılın sonunda, sürekli tekrarlanan yeni bir döneme de girilmiş oldu: postmodernleşme. Modernleşme, "aile ve dini kurumlardan siyaset kurumlarına yetki devri" olarak anlaşılabilirken, post modernleşme, "din ve devletten uzak" bir otoriteye, yani "bireye" geçiş anlamına gelmektedir (Inglehart, 1995, 384-385). Inglehart 1970’li yıllarda post-modern, post-endüstriyel olarak tanımlanan toplumlarda meydana gelen değişimleri değerler sistemindeki farklılıklarla açıklamaya çalışmıştır ve bu konuyla ilgili ölçekler geliştirmiştir. Batılı toplumlardan başlayan dönüşümlerin, ekonomik ve fiziksel güvenliği kapsayan materyalist formlardan; bireysel özerklik, bireycilik, özgürlük ve kendini ifade etmeyi kapsayan post-materyalist değerlere doğru kaydığı kanısındadır. Yeni tür değer yargılarının, bireysel tutumların, cinsiyet ilişkilerinin, dinsel yönelimlerin, çocuk yetiştirme ile ilgili tutumların dönüştüğü iddiasında bulunarak bunu tezinin merkezine yerleştirir. Inglehart ve meslektaşlarının yürütmüş oldukları araştırma sonuçlarına göre ülkeler, ekonomik olarak büyüdükçe refah düzeyleri artmakta, bu durumda da bireylerin değer algısı, ekonomik refaha göre şekil değiştirmektedir. Bir başka deyişle, ekonomik refah düzeyinin artmasına koşut olarak değer yargıları da değişebilmektedir. Inglehart’a göre materyalist değerleri benimseyen bireyler, güçlü bir ekonomiye, kendilerini güvende hissetmeye, savunma gücüne, asayişe önem verirken; post-materyalist bireyler yaşamlarında bireysel özerklik (individual autonomy), çevresel farkındalık (environmental awareness), kendini gerçekleştirme (self-actualization) gibi yaşam kalitesini belirleyici unsurlara öncelik vermektedir.

1981 yılında 25 ülkenin katılımıyla başlayan sonraki yıllarda neredeyse 100 ülkede yürütülen değişen değerleri, sosyal ve politik yaşamı inceleyen Dünya Değerler Araştırması'nın 1995-1998 yıllarında yapılan üçüncü dalgasının Türkiye ayağında bireylerin kendi hayatları üzerinde söz sahibi olup olmadıklarını, kendi kararlarını vermekte, seçimlerini yapmakta özgür olup olmadıklarını ölçmeye çalışan soruya verilen yanıtların 10 üzerinden ağırlıklı ortalamasının 4.45 olduğu belirtilmiştir. 2005-2009 yıllarını kapsayan beşinci dalgada ağırlık ortalaması 7.41 ve 2010-2014 yılları arasında yapılan altıncı dalgada ise ortalama 7.35 olarak hesaplanmıştır (www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp). Benzer sonuç Yılmaz Esmer'in koordinatörlüğünde yürütülen *Türkiye Değerler Atlası* (2012) çalışmasında da gözlenmektedir. Bireylerin kendi hayatları üzerinde özgür iradeye sahip olduğunu düşünenlerin ortalaması 10 üzerinden 7.30'dur. Başka bir deyişle bireyler kendi kararlarını vermekte özgür olduklarını düşünmektedirler. Özellikle kentlerde yaşayanların kırdaki oturanlara kıyasla kendi hayatlarına ilişkin konularda daha özgür kararlar alabildikleri sonucuna ulaşılmıştır.

4. Toplulukçuluk-Bireycilik Ekseninde Aile

Triandis (2001) kültürler arasındaki farklılıkları belirtirken bireycilik-toplulukçuluk sınıflamasına başvurmuştur. O kültürel formdaki farklılıkları bireycilik ve toplulukçuluk kavramlarına karşılık gelecek şekilde "idiocentric" ve "allocentric" şeklinde kullanmıştır. Idiocentric özellikler bireyci kültürlerle karşılık gelirken; allocentric özellikler ise toplulukçu kültürlerle karşılık gelmektedir. Bireycilik açıklamalarında Triandis, bireylerin özgürlüğüne ve eşit olduklarına gönderme yaparak, bireylerin kendi istekleri doğrultusunda gruplara katılabileceklerini ya da o gruplardan ayrılacaklarını belirtmiştir. Bu noktada da serbest oldukları için özgür seçim yapma hakkına sahiptirler. Toplulukçu kültürleri ise kişinin kendisini bağımsız olarak değil de bir ailenin, bir ulusun parçası olarak gördüğü ve sonucunda toplumun norm, beklentilerine göre davranışlarının sergilendiği kültürler olarak tanımlar. Böylece bireysel amaçlarla topluluğun amaçları uyumlayabilir ve çatışma çıkması durumunda da topluluğun amaçları öncelikli olmaktadır (Triandis, 1995). O bireyci kültürleri bireyin teklifi, özerkliği, kendini yönetmesi, seçimlerinde özgür olması gibi nitelikleri kapsadığını ortaya koymuştur. Doğu Asya toplumları ise karşılıklı bağımlılık, uyum, güven, yardım gibi toplulukçu özelliklerle açıklamıştır (Triandis, 1995). Bu konuda görüş bildiren diğer bir önemli düşünür Hofstede'ye göre (1980), bireycilik bireyler arası bağların zayıf olduğu, "ben" anlayışının hakim olduğu, özerkliğe vurgunun yapıldığı, hazzın ön planda olduğu toplumlardır. Toplulukçuluk ise, "biz" anlayışına sahip, kolektif yapının bulunduğu, toplumsal değişimin yavaş olduğu, bireyin geri planda kaldığı, grubun kararlarının ön planda olduğu toplumları kapsar.

İmamoğlu (1995, 2003) karşılıklı bağımlılık modeli çerçevesinde ayrışma ve bütünleşme süreçlerini dengeleyecek "dengelenmiş toplumsal birey" modelini önerir. Denge modelinin temelinde, doğal düzenin, "ayrışmış öğelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisi içinde bütünleşmesiyle ortaya çıkan" dengeli bir sistem oluşturduğu varsayımında bulunur (İmamoğlu, 1995, 48). Bu modele göre, bireyin psikolojik gelişimi hem sosyal çevreleri içinde ayrışmasını hem de onunla bütünleşmesine yol açmaktadır. Birey bir yandan içinde bulunduğu aile, toplum ve kültürle bütünleşmesini sağlayıcı, inanç, duygu ve davranış şekillerini öğrenip, ilişki ağları kurarak toplumsallaşırken, diğer yandan kendine özgü niteliklerini geliştirerek ayrışmak ve bireyselleşmek durumundadır (İmamoğlu ve Gültekin, 1993, 34). Modele göre dengenin ayrışmadan yana bozulması veya kişinin bütünleşmeden ayrılmasıyla bazı Batı ülkelerinde gözlemlendiği gibi toplumdan kopuk, aşırı bireyci kimliklerin oluşmasına ortam sağlamaktadır. Bu durum bireysel üretkenlik açısından verimli olsa da kendini toplumdan kopuk hisseden bireylerin sosyal ilişkilerinde sorunlar yaşanabilir. Diğer yandan dengenin bütünleşmeden yana bozulması yani kişinin ayrışmadan bütünleşmesiyle bazı Doğu ülkelerinde olduğu gibi topluma bağımlı aşırı toplulukçu kimliklerin oluşması beklenebilir. Dolayısıyla bu durum toplulukçu kimliklerin kişinin bireysel gereksinimlerini doyurulmasını ve yaratıcılıklarının ortaya konmasını engelleyebilir (İmamoğlu ve Gültekin, 1993, 35).

Toplulukçuluk-bireycilik ekseninde devam ederken, Türkiye'de hanelerde genel olarak çekirdek aile yapısı gözlenmektedir (Delaney, 2017; Timur, 1972). Bununla birlikte çekirdek aileler, yakın akrabalar arasında yakın bağların, sosyal desteğin ve etkileşimin bulunduğu ve fiziksel olarak da birbirine yakın geniş aileler gibi işlemektedir (Ataca, 2013). Bireyler, akrabalar arasında sık sık etkileşime girerek "ilişkisel kültürü" içinde büyürler (Kağıtçıbaşı, 2010).

Türk kültüründe, aile ilişkileri yüksek düzeyde maddi ve manevi etkileşim ile karakterize edilir. Kırsal bölgelerde yaşayan aileler, çocuklarını maddi katkılarından ötürü ailenin refahına etki ettiği düşüncesi üzerinden değerlendirmektedir. Bir dereceye kadar, çocuklar halen işgücü potansiyeli sunmaları nedeniyle değerlidir. Ancak daha da önemlisi, çocuklardan yaşlılık döneminde ebeveynleri ile ilgilenmeleri beklenmektedir. Geleneksel toplumsal yapıda yaşlıların bakımı için kamuda yapılan düzenlemeler

olmaksızın, yaşlanan ebeveynlerin başvurduğu stratejilerden biri çocuklarına bağımlı kalmasıdır. Buna göre, çocuklar ebeveynlerine karşı büyük bağlılık, saygı ve sadakat içerisinde yetiştirilmektedir. Geleneksel Türk ailesinin bu özelliği “kolektivist” bir kurum olarak sınıflandırılması gerektiği ve bir “ilişki kültürü” olarak Türk kültürünün özelliklerinden biri sayılmaktadır. Sosyal psikoloji literatüründe son yıllarda genellikle “bireycilik-kolektivizm” olarak etiketlenen kültürel boyut hakkında çok kapsamlı bir tartışma yapılmıştır. Bireycilik, kişinin bireysel çıkarlarını grup çıkarlarından öncelikli görme ve kendisini biricik ve ayık olarak algılama eğiliminde olduğu kültürel düzenlemeleri tarif ederken; “kolektivizm” kişinin grup (aile) çıkarlarını kendi çıkarlarından öncelikli görme ve kendisini ayık bir bireyden çok, öncelikle bir grup üyesi olarak algılama eğilimini tarif eder (Sunar, 2002, 230).

Türk kültürü bireycilik-kolektivizm sürekliliği üzerinde nerede bulunmaktadır? Daha önceki araştırmalar, kolektivist uca daha yakın bir şekilde yerleştirilebileceğini öne sürmüştür. Bununla birlikte, 1990'lı yıllarda başta kentsel örneklerle yapılan araştırmalar, iki uç arasındaki orta noktada bulunduğu daha doğru bir tespit olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumda, kentlerdeki örneğin çocuk yetiştirme uygulamalarının bireysel ve kolektivist uygulamaların bir karışımı olması beklenmektedir. Farklı ekonomik koşullar altında aile tiplerinin sınıflandırılması da benzer bir ayrıma neden olabilir. Temel üretim birimi tarım olan ekonomiden, kentsel ve endüstriyel ekonomiye geçiş ailenin işlevlerinin değişmesinde büyük bir role sahip olmuştur (Sunar, 2002, 230). Ayrıca Boratav da (2004), tarımsal yapının uygun bir şekilde sermayeye eklendiği bazı gelişmiş ülkelerden farklı olarak, Türkiye'de tarımın endüstrileşmesinin köylülüğün tasfiye edilmesine neden olduğunu savunmuştur. Daha toplulukçu bir yönelimden daha bireyci bir yöne doğru ilerleyen bir kültür resmedilmektedir. Birçok açıdan, Türk orta sınıf ailesi, en azından şimdiye kadar, hem toplulukçu hem de bireyci kültürünün daha olumlu olan özelliklerinin bir kısmını sentezlemiştir. Bu sentezin çok ileride değişmeden devam edeceği ihtimali düşük olmakla beraber, kentsel ailelerin mevcut durumunun karmaşık, dinamik bir değişimin ve istikrarın ürünü olduğu söylenebilir (Sunar, 2002, 235).

Bu açıklamalardan sonra Türkiye'ye baktığımızda geleneksel bağlamda yakın akrabalar arasındaki ilişkiler son derece samimi olup çocuklar, evlenene kadar aileleriyle aynı evde yaşamaktadırlar. Evlilik de genellikle iki kişinin bir arada olması değil, iki ailenin birleşmesi olarak tanımlanmaktadır (Baştuğ, 2002). Tarihsel süreç içerisinde ailede meydana gelen yapısal değişiklikleri Kağıtçıbaşı'nın (2010) dile getirdiği gibi sadece modernleşme teorilerine bağlı olarak doğrusal bir hat üzerinden ilerleyerek açıklamak yanlış olacaktır. Bu değişimi etkileyen faktörler düşünürlerin belirttiği gibi endüstrileşme, modernleşme ve Batılılaşmanın çok öncesinde başlamıştır (Baştuğ, 2002; Kağıtçıbaşı, 2010; Lesthaeghe, 1983; Lesthaeghe ve Surkyn, 1988). Ailedeki değişim bu sebeple modernleşme kuramlarının varsaydığı gibi sadece “Batı modeli”ne doğru olmayıp farklı şekillerde yaşanabilmektedir. Doğu Asya'nın toplulukçu kültürlerindeki hızlı ekonomik gelişmeler sonunda Batı'nın bireyci aile modeline doğru bir değişim gözlenmemiş ve bu toplumlarda insan ilişkilerinde ve aile yapısında devamlı süregelen ilişkilerin mevcudiyetini gösteren çalışmalar yer almıştır (Kağıtçıbaşı, 2010, 110). Değişimi anlamak içinde toplumların tarihsel süreçlerini analiz etmek, kültürel yapılarını incelemek ve ailedeki değişimin neden ve nasıl gerçekleştiğini anlamak gerekmektedir.

Sanayileşme ve kentleşme Türkiye'de Batı toplumlarından daha sonra yaşandığı için, Türkiye hala aileyi bir kültürel değer olarak görmektedir. Türkiye'de, yakın zamana kadar kırsal alanlarda çeşitli geniş aile tipleri bulunmaktaydı. Bu yaşam düzeni, aile üyelerinin hem psikolojik hem de maddi açıdan birbirleriyle ilişki kurmalarını gerektirmiştir. Bireycilik ve toplulukçuluk gibi ikili sınıflandırmaların ilerleyen yıllarda yeterli olmadığı düşünüülerek üçlü bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Kağıtçıbaşı, “Çocuğun Değeri Araştırması”ndan (1982) yola çıkarak ailenin toplumsal sosyo-ekonomik gelişimini anlamaya yönelik bir aile değişimi kuramı ortaya koymuştur. Aile yapısını incelerken sosyolojik ve demografik değişkenleri kapsayan faktörlere yer vermiştir. Bunlar arasında, ailenin geniş ya da çekirdek yapıda olması, doğurganlık düzeyinin düşük yada yüksek olması, kadının aile içinde düşük veya yüksek statüye sahip oluşu gibi faktörler sıralanabilir (Kağıtçıbaşı, 2010, 176). Kağıtçıbaşı, aile özelliklerini dikkate alarak üç belirgin aile örüntüsünü farklı modellerle ortaya koymuştur.

Bunlardan ilki, kırsal alanlarda görülen “bağımlılık modeli”dir. Bu modelde ataerkil aile yapısı, geleneksellik ve kırsal toplumlara kapsayan “ilişkililik kültürü” (toplulukçu) egemendir. Toplulukçuluğun geçerli olduğu aile sisteminde hem psikolojik hem de maddi karşılıklı bağımlılığın görülmekte ve bu durum az gelişmiş, kırsal alanlarda daha yaygın olmaktadır (Kağıtçıbaşı ve Cemalcılar, 2014, 327).

İkinci olarak, “bağımsız aile modeli”nde ise özerkliğin yüksek olduğu, ilişkiselliğin düşük olduğu, yüksek refah düzeyinin görüldüğü sanayileşmiş teknoloji toplumunda beliren “ayrışmışlık kültürü”

(bireycilik) egemendir. Bireyselleşmiş çekirdek aile yapısında, ataerkilliğin önemi azalırken, kadının aile içindeki statüsü yükselmiş ve erkek çocuk tercihi azalarak, doğurganlık düşmüştür (Kağıtçıbaşı, 2002, 1995).

Bu modellerin yanında Kağıtçıbaşı üçüncü bir model olarak "karşılıklı duygusal bağımlılık modeli"ni ortaya koyar. Diğer iki modelden farklı olarak bu model, bağımlılığın duygusal düzeyde olmasını kapsamaktadır. Bu durum ayrıca Türkiye gibi beraberlik kültürüne dayalı toplumlardaki gelişmiş kesitlerin bir modeli olarak da okunabilir. Bu model, kentsel, yüksek eğitim düzeyine sahip, gelir düzeyi yüksek olan ailelerin modeli olarak okunmalıdır. Böylece sosyo-ekonomik gelişme nedeniyle maddi bağımlılık azalmış; fakat duygusal bağımlılıkta bir değişim gözlenmemiştir. Kısacası, duygusal alanda karşılıklı bağımlılık görülürken, maddi alanda hem birey hem de aile düzeyinde bağımsızlık söz konusu olmuştur (Kağıtçıbaşı, 2010, 185). Azalan maddi bağımsızlıklarla beraber, çocuğun aileye tamamen bağımlı olmadığını; bireylerin özerk olduğunu fakat duygusal olarak aileye bağlı davranışlar gösterdiğini ortaya koyan başka çalışmalar da yapılmıştır (Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Türkiye'de üç kuşağın incelendiği "Çocuğun Değeri Araştırması"nda kır ve kentte yaşayan yüksek sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin, çocuğun söz dinleme davranışına düşük sosyo-ekonomik düzeydeki annelerden daha az değer verdiklerini; bunun yanında kır ve kentte yaşayan düşük sosyo-ekonomik düzeydeki annelerin, çocuklarında bağımsızlık ve kendine güven, kendini gerçekleştirme gibi özelliklere fazla önem vermedikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, ailelerin olanakları arttığında kuşaklar arasında maddi bağımsızlık gerçekleşmekte olup, aile üyeleri arasında duygusal bağımlılık ilişkileri güçlü bir şekilde sürmeye devam etmektedir (Kağıtçıbaşı, 1982; Kağıtçıbaşı ve Ataca, 2005). Ataca ve Sunar'ın (1999) çalışmasında kentli orta sınıf kadınlar için sevmeye ve sevilmenin son derece önemli olduğu ve çocuğun ekonomik değerinde düşüşün yaşandığı, psikoloji değerinde artışın gözlemlendiği sonucuna ulaşılmıştır. Böylece çocuğa atfedilen psikolojik değer ekonomik değerinden daha fazla öne çıktığını ortaya serilmiştir. Kentleşme ve sosyo-ekonomik kalkınmayla zorunlu eğitim ve tarıma dayalı olmayan kentsel yaşamda çocukların anne babalarına maddi katkıları azalmış ancak maddi maliyetleri artmıştır (Ataca, 2013: 169). İmamoğlu'nun (1987) çalışmasında da düşük sosyo-ekonomik gruptan olan ebeveynlerin çocuklarından minnettarlık duymaları beklenirken; yüksek sosyo-ekonomik gruptan gelen ebeveynlerin ise çocuklarında özerkliğe önem verilmesini, kendilerine yakınlık gösterilmesini istedikleri ortaya konulmuştur.

Türkiye'deki ailelerde anne daha çok çocukla ilgilenmekte ve çocuğu denetlemekte iken, baba daha mesafeli, bir otoriter konumundadır (Sunar, 2002). Ayrıca, hane içerisinde baba çocuğa karşı mesafeli, duygusal yakınlık kurmayan ve anneye göre daha cezalandırıcı bir role sahiptir. Ailelerde de erkeklerin otorite figürünü temsil etmesi ve kadınların ev işi yapması ve çocuk yetiştirme gibi geleneksel aile rolleriyle kısıtlaması geleneksel yaklaşım modelini kapsayan niteliklerdir. Geleneksel toplumsal cinsiyet ideolojisi ve ataerkilliğin bir parçası olarak erkekler, geleneksel görüşleri benimser çünkü hala erkekler otorite figürünü temsil etmekte ve kadınları, anne ve ev hanımlığı gibi toplumsal cinsiyet rolleriyle kısıtlamaktadırlar.

Türkiye'de, özellikle orta ve üst sosyo-ekonomik statüdeki aileler çocuklarına karşı hem okul hayatını tamamlamalarına hem de kendilerinin toplum içerisinde statülerini ve saygınlıklarını arttırmaya yönelik bir beklentide bulunmaktadır. Sunar'ın (2002) da belirttiği gibi, bu tür ailelerde bir yandan bireysel değerler vurgulanırken diğer açıdan da çocuğun psikolojik değerini kapsayan ve duygusal bağımlılığını onaylayan toplumsal değerlere önem verilmektedir. Türkiye'deki anneler, çocuklarını kontrol altında bulduran kişiler olarak görülmektedirler. Ancak Türkiye'deki ebeveynler çocuklarına katı kurallar koymayarak onları daha rahat bir ortamda yetiştirmektedirler. "Bireyci kültürlerde otonomi ve özgüvenin çocuk yetiştirmede en öncelikli amaçlardan olması, psikolojik kontrolün daha tercih edilebilir bir yaklaşım olabileceğini düşündürmektedir" (Dinn ve Sunar, 2017, 98). Şehirde yaşayan orta sınıf ebeveynlerin, çocuklarının davranışlarını şekillendirmede fiziksel cezayı ve diğer kontrol biçimlerini sıklıkla kullanmadıklarını belirten Sunar (2002), onların daha çok ödül, akıl yürütme ve suçluluk duygusunu yaratmaya yönelik yöntemleri tercih ettikleri sonucuna ulaşmıştır. Çocuklar, özellikle hiyerarşi ve cinsiyete özgü roller bakımından, erken dönemden itibaren cinsiyet farklılıkları hakkında bilgilendirilirler. Buna karşılık, Türkiye'deki kentsel orta sınıf aileler kırsal-geleneksel ailelere kıyasla kız çocuklarına daha fazla değer verirler ve erkeklere ve kızlara daha eşit muamele etme eğilimindedirler. Yine de, bu bağlamda cinsiyet farklılıkları hala mevcuttur. Sosyo-ekonomik bağlamı doğrultusunda geleneksel-kırsal ailenin, hem çekirdek hem de geniş ailede egemen olan ilişki biçimlerine sahip olabileceği; kentsel orta sınıf ailelerde ise bu ilişkilerin daha çok çekirdek aileyle ilişkilendirilen ilişki biçimlerine benzediği belirtilebilmektedir. Sunar (2002), Türkiye'de kentlerde yaşayan ailelerde kadınların işgücüne katıldıkça ve uzun süre evde kalmayıp iş yaşamına dahil oldukça daha demokratik ebeveynlik stratejileri geliştirdiklerini belirtmektedir.

Sargut (1994), Hofstede'in (1980) dünya genelinde yaptığı çalışmadan yola çıkarak Türkiye'nin daha az bireyci olduğu, toplulukçuluğa daha yakın olduğu sonucuna ulaşmıştır. Sunar (2013) da Türkiye'de kentli

orta sınıf ailelerin diğer kesimlere kıyasla daha az toplulukçu olduğu ve onların daha fazla bireyci olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bunların yanında Göregenli (1995), Türkiye'deki kültürel yapıyı toplulukçu ya da bireyci olarak sınıflandırmanın mümkün olmadığını, topluma özgü çeşitli değişkenler dikkate alınarak çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamıştır.

Sonuç

Klasik tanımlardan birine göre evlilik, karşı cinsten iki kişinin birlikte yaşamak, yaşantılarını paylaşmak, çocuk yapmak ve yetiştirmek gibi amaçlarla yaptıkları bir sözleşmedir (Özgüven, 2010). Ancak iki kişiyle yaşanan bu birliktelik yalnızca onlarla sınırlı kalmamaktadır. Çiftlerin aileleri, yakın çevreleri bundan bağımsız olmayıp, ilişkilerin zemininde toplumsal bağların bulunduğu işaret etmektedir. Ailenin ve evliliğin işlevlerinin başında sayılan cinsel birliktelik ve üreme bağlamında konuya yaklaşmak bunu biyolojik olarak sınırlamakla eş değer tutulabilmektedir. Evliliğin yapısını açıklarken biyolojik boyutunun yanında onun psikolojik, sosyal ve kültürel boyutuna da değinmek gerekmektedir. Levi-Strauss'un (1967) tanımında görüldüğü gibi evlilik kültür ve doğanın acıklı bir çatışmasıdır. Bu bağlamda evlilik biyolojik olduğu kadar kültürel bir olguya da karşılık gelmektedir. Çünkü bilinmektedir ki evliliğin öncesinde, sonrasında ve her aşamasında toplumsal normların düzenleyici etkileri bulunmaktadır.

Cumhuriyet sonrasında ülkede yaşanan sanayileşme, kentleşme, göç modern yaşam biçimlerinin ve değerlerinin yeşermesine de yol açarak toplumsal bağlamda dönüşümü de tetiklemiştir. Hem modern hem de geleneksel değerlerin korunup yaşandığı Türkiye'de aile ve evlilik olgularının değişen bu değerlerden etkilenmemesi mümkün değildir. İlk başta modernleşmenin bir görünümü olarak bireyselleşme kuramının üzerinde durulmuş, sonrasında bireyselleşmenin aile ve evliliği kapsayan boyutuna değinilmiş, bireyselleşmenin değişen aile yapısı üzerindeki etkisinden bahsedilmiştir. Türkiye'nin toplumsal ve kültürel yapısı dikkate alındığında onun toplulukçu ya da bireyci olarak sınıflandırılmasının mümkün olmadığı, toplumun kültürel yapısını göz önünde bulundurarak ve çeşitli değişkenler üzerinden hareket ederek çalışmaların yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

- Ataca, Bilge&Sunar, Diane. (1999). Continuity and Change in Turkish Family Urban Family Life. *Psychology and Developing Societies*, II, 77-90.
- Ataca, Bilge. (2013). Türk Aile Yapısı ve İşleyişi. *İnsan Gelişimi Aile ve Kültür*. Der: Sevdâ Bekman, Ayhan Aksu. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Aytaç, Ahmet M. (2015). *Ailenin Serencamı*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Baştuğ, Sharon. (2002). Household and Family in Contemporary Turkey: An Historical Perspective. *Autonomy and Dependence in the Family*. Der: R. Liljeström ve E. Özdalga, 99-115, İstanbul: Swedish Research Institute.
- Baudrillard, Jean. (2011). *Simülarklar ve Simülasyon*. Çev: Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Beck, Ulrich & Beck-Gernsheim, Elisabeth. (2012). *Aşkın Normal Kaosu*. Çev: Nafer Ermiş. Ankara: İmge Kitabevi.
- Becker, Garry S. (1991). *A Treatise on the Family*. London/Cambridge. Harvard University Press.
- Berkes, Niyazi. (1942). *Bazı Ankara Köyleri Üzerine Araştırma*. Ankara: Uzluk Yayınevi.
- Beşpınar, Fatma Umut & Beşpınar, Zeynep. (2017). Türkiye'de Hane Halkı Yapıları ve Evlilik Pratiklerinde İkili Resim: Geleneklerin Yanı Sıra Değişimin Yansımaları. *Nüfusbilim Dergisi*, S.39, 109-149.
- Blankenhorn, David. (2009). *The Future of the Marriage*. New York: Encounter Books.
- Boran, Behice. (1945). *Toplumsal Yapı Araştırmaları: İki Köy Çeşidinin Mukayeseli Tetkiki*. Ankara.
- Boratav, Korkut. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Boratav, Korkut. (2004). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi.
- Cherlin, Andrew. (2004). The Deinstitutionalization of American Marriage. *Journal of Marriage and Family*, 66, 848 - 862.
- Delaney, Carol. (2017). *Tohum ve Toprak*. Çev: Aksu Bora. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dinn, Ayşe A. & Sunar, Diane. (2017). Çocuk Yetiştirme Tutumları ve Bağınıtlarının Kültür içi ve Kültürlerarası Karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 32 (79), ss.95-110.
- Duben, Alan. (2012). *Kent, Aile, Tarih*. Çev: Leyla Şimşek. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Duben, Alan & Behar, Cem. (2014). *İstanbul Aileleri: Evlilik, Aile, Doğurganlık 1880-1940*. Çev: Nuray Mert, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Esmer, Yılmaz. (2012). *Değişimin Kültürel Sınırları: Türkiye Değerler Atlası 2012*. İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi.
- Giddens, Anthony. (2014). *Modernite ve Bireysel Kimlik*. Çev: Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları.
- Goode, William. (2003). Family Changes Over the Long Term: A Sociological Commentary. *Journal of Family History*, Vol. 28-1, 15-30.
- Goody, Jack. (2004). *Avrupa'da Aile*. Çev: Serpil Arısoy. İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Gökçe, Birsen. (1990). Aile ve Aile Tipleri Üzerine Bir İnceleme, *Aile Yazıları 1*. Der: Beylü Dikeçligil, Ahmet Çiğdem. Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Bilim Serisi 5/1.
- Göregenli, Melek. (1995). Kültürümüz Açısından Bireycilik - Toplulukçuluk Eğilimleri: Bir Başlangıç Çalışması. *Türk Psikoloji Dergisi*, 10 (35): 1-14.
- Hofstede, Geert.(1980). *Culture's Consequences: International Differences in Work Related Values*, Beverly Hills, CA: Sage.

- İmamoğlu, Olcay. (1987). An Interdependence Model of Human Development. *Growth and Progress in Cross-Cultural Psychology*, Ed: Çiğdem Kağıtçıbaşı, 138-145, Lisse, The Netherlands: Swets&Zeitlinger.
- İmamoğlu, Olcay. (1995). Değişim Sürecinde Aile: Evlilik ilişkileri, Bireysel Gelişim ve Demokratik Değerler. *Aile Kurultayı* (s.33-51), Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları.
- İmamoğlu, Olcay. (2003). Individuation and Relatedness: Not Opposing, but Distinct and Complementary. *Genetic, Social and General Psychology Monographs*, 129, 367-402.
- İmamoğlu, Olcay & Gültekin, Yeşim. (1993). Önerilen Dengelenmiş Toplumsal Birey Modeli Işığında Üniversite Gençliğinin Sorunları: 1982-1992 Döneminde Yayınlanan Araştırmalara İlişkin Bir Değerlendirme, Yorum ve Öneriler. *Türk Psikoloji Dergisi*, 8 (30): ss. 27-41
- Inglehart, Ronald. (1995). Changing Values, Economic Development and Political Change. *International Social Science Journal*, 47 (3) (1995), 379-403.
- Irwin, Sarah. (2000). Patterns of Change in Family and Household Structure and Resourcing: An Overview, CAVA Workshop Two: *Statistics and Theories for Understanding Social Change*, Online.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (1982). *Çocuğun Değeri: Türkiye'de Değerler ve Doğurganlık*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (2002). Psychology and Human Competence Development. *Applied Psychology: An International Review*, 51 (1), 5-22.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem & Ataca, Bilge. (2005). Value of Children and Family Change: A Three-Decade Portrait of From Turkey. *Applied Psychology: An International Review*, 54 (3), 317-337.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. (2010). *Benlik, Aile ve İnsan Gelişimi. Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem & Cemalçılar, Zeynep. (2014). *Dünden Bugüne İnsan ve İnsanlar*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kandiyoti, Deniz. (1984). Aile Yapısında Değişim ve Süreklilik, Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. *Türkiye'de Ailenin Değişimi, Toplumbilimsel Açardan İncelemeler*, Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği.
- Kıray, Mübeccel B. (1982). *Toplumbilim Yazıları*. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Kongar, Emre. (1972). *İzmir'de Kentel Aile*. Ankara: Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayınları.
- Laslett, Peter. (2001). *The World We Have Lost Further Explored*. London: Routledge.
- Lesthaeghe, Ron. (1983). A Century of Demographic and Cultural Change in Western Europe: An Exploration of Underlying Dimensions, *Population and Development Review*, 9, 411-435.
- Lesthaeghe, Ron & Surkyn, Johan. (1988). Cultural Dynamics and Economic Theories of Fertility Change. *Population and Development Review*, 24, 1-45.
- Loo, Hans Van Der & Reijen, Willem Van. (2006). *Modernleşmenin Paradoksları*. Çev: Kadir Canatan, İstanbul: İnsan Yayınları.
- Lukes, Steven. (2006). *Bireycilik*. Çev: İsmail Serin. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Parsons, Talcott. (1959). *The Social Structure of the Family, The Family, Its Function and Destiny* (Ed). Ruth Manda Anshen, Harper Brothers Publishers. New York.
- Marshall, Gordon. (2005). *Sosyoloji Sözlüğü*. Çev: Osman Akinhay, Derya Kömürçü. Ankara: Bilim Sanat Yayınları.
- Özbay, Ferhunde. (2015). *Aile, Kent ve Nüfus*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Özgüven, İbrahim Ethem. (2010). *Ailede İletişim ve Yaşam*. Ankara: Pidem Yayınları.
- Russell, Bertrand. (2013). *Evlilik ve Ahlak*. Çev: Ender Gürol, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Sargut, A. Selami. (1994). Bireyci ve Ortaklaşa Davranış İkileminde Yönetim ve Örgüt Kuramı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 49, 321-332.
- Sayın, Önal. (1990). *Aile Sosyolojisi*, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.
- Scott, Jacqueline. (2006). *Family and Gender Roles: How Attitudes Are Changing*, GeNet Working Paper No. 21.
- Strauss, Levi. (1967). *Structural Anthropology*. Doubleday Anchor Books, New York.
- Sunar, Diane. (2002). Change and Continuity in the Turkish Middle Class Family. In R. Liljestrom ve E. Özdalga Ed. *Autonomy and Dependence in the Family*, 217-237, Swedish Research Institute.
- Sunar, Diane. (2013). Kentli Ailelerin Üç Neslinde Annelerin, Babaların Çocuk Yetiştirme Pratikleri ve Benlik Saygısı. *İnsan Gelişimi Aile ve Kültür içinde*. Der: Sevda Bekman, Ayhan Aksu Koç İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 173-187.
- T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. (2011). *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Afşaroğlu Matbaacılık.
- Tekeli, İlhan. (1978). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İlhan. (2016). *Göç ve Ötesi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Timur, Serim. (1972). *Türkiye'de Aile Yapısı*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Triandis, Harry C. (2001). Individualism-Collectivism and Personality, *Journal of Personality*, 69(6):907-924.
- Triandis, Harry C. (1995). *Individualism and Collectivism*, Boulder, CO: Westview Press.
- Vergin, Nur. (1990). Toplumsal Değişim ve Türkiye'de Aile. *Aile Yazıları-2*, Der: Beylü Dikeçligil ve Ahmet Çiğdem, Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara.
- Van De Kaa, Dirk J. (1987). Europe's Second Demographic Transition, *Population Bulletin*, Cilt: 42 Sayı: 1, 2-57.
- Yasa, İbrahim. (1953). *Hasanoğlan Köyünün İktimai-İktisadi Yapısı*. Ankara: Doğu Matbaası.